

БЕЛЕЖКИ ЗА НОВОБЪЛГАРСКИТЕ ПИСМЕНО-ДИАЛЕКТНИ ЕЗИКОВИ ФОРМИ

Иван Г. Илиев, Петко Д. Петков
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски”
Софийски университет „Св. Климент Охридски”

1. УВОД

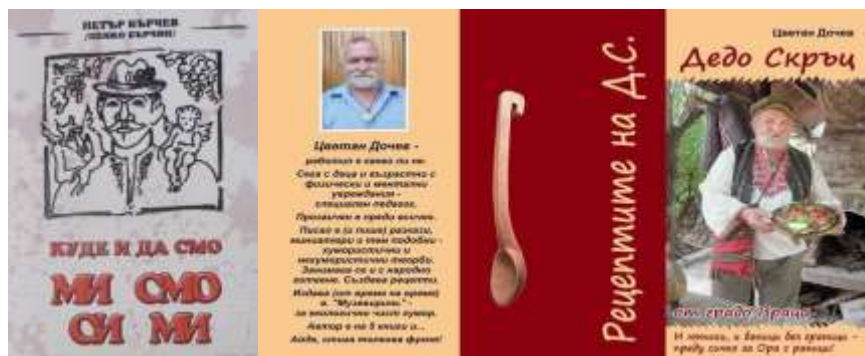
Историята на новобългарския книжовен език е сравнително нова и недокрай разработена дисциплина. Според традиционното схващане тя се занимава с езиковата традиция от последните 2-3 века, но всъщност изследванията в тази област се разпростират до Освобождението и малко след това (Вълчев 2008). Историците на новобългарския книжовен език (Русинов 1989; Иванова 2012 и др.) освен това, следвайки шаблона, в обзорните си трудове игнорират писмено-диалектните форми на българския език¹ (макар че първите прояви на един книжовен език по принцип възникват именно като такива форми), по същия начин, както игнорират и книжовните езици, използвани от българите католици, *съставляващи елита на българската култура през 17 век* (Илиева 2011: 117, 184), преди още да може да се говори за официален български книжовен език. Въпреки че, както отбелязва Илиева, най-известната книга, написана от българин католик – *Абагар* на Филип Станиславов, е адресирана не само до павликяните (палкените), а до целия български народ. Откривателката на оригиналния ръкопис на първата история на България на българина католик Петър Богдан Бакшич от края на XVII век (на латински), професор Лилия Илиева (Илиева 2018), дори нарича езика на католическата книжнина през XVII – XVIII в. *представителна форма на българския език* (Илиева 2015). Историците на новобългарския книжовен език, игнорирайки българите, изповядващи религии, различни от православната, не отчитат и факта, че българите от различните вероизповедания в епохата на турската власт на практика ползват различни книжовни езици. За православните българи това са гръцкият език, черковнославянският и сменилите го по-разговорни форми; за помаците (българомохамеданите) това са турският и арабският, но са известни и опити за създаване на книжнина на български с арабски букви като в Босна, Полша и Белорусия (Иречек 1974: 532); а за българите павликяни, по-късно станали католици, които по-рано от православните българи се обръщат към родния си диалект, за да създават книжнина на него, такава роля играят и латинският, италианският и илирийският (изкуствен южнославянски език – да не се бърка с изчезналия език на античните илирийски племена).²

¹ Терминът е по Дограмаджиева, Кочев (Дограмаджиев, Кочев 1991: 86) и се има предвид частично или изцяло използване на диалекти в литературата. Срещат се и други определения – *диалекти, на които се твори регионална литература* (ЕБЕ 1978: 4). Тук разглеждаме употребата на диалект и в епистоларния жанр, както и в някои практически дейности (например, записване на готварски рецепти).

² Вж. примерно Илиева (2011: 178), която обръща внимание на факта, че през XVII век не само в Европа, но и в България латинският, а наред с него и италианският, са езиците на елита, тоест на католиците. Българинът католик Петър Богдан Бакшич подкрепя идеята за създаване на общ южнославянски „илирийски” език, на който превежда за своите сънародници религиозно-поучителни съчинения от латински (Иванова 1988: 92). Водещ павликянский книжовник в Пловдивско е италианецът отец Едуардо Валпа от Торино, който издава италианско-български речник на местния павликянский български диалект (Станчев 1990: 170 – 172).

Не само за историците на българския книжовен език, но и за българистите в България като цяло, е табу темата за използваната в Република Македония официална книжовна норма. За нейното раждането роля вече играе политиката, а не религията, защото, както отбелязва Иван Добрев (Добрев 2005: 189), някога книжовните езици са се основавали предимно на религията, а в по-ново време тяхна главна опора е държавността. След дълги перипетии православните българи в България в края на XIX век получават свой книжовен език, който обаче повече ги разделя, отколкото обединява, и на практика не се сбъдва мечтата на някои възрожденски български интелектуалци за равнопоставеност на различните български диалекти в изграждането на книжовния български език – вж. например веруюто на Партений Зографски в *Мисли за български-отъ Азикъ* (Зографски 1858: 35), в съвременен вариант:

И друг път сме казвали, че за да може да се състави един общ писмен (български) език, първо е необходимо да се изложат на показ всички местни наречия и говори на езика ни, върху които ще се изгражда общият (книжовен) език. Докато не се направи това нещо, никой не може и няма право да отсъжда и да взема решение относно общия книжовен език, като се опира само на едно, което и да е (българско) наречие ...

„Северозападна България” ражда самородни таланти, пишеци на диалект.

Тази гледна точка се поддържа и от съвременни българисти като Благой Шклифов (вече покойник). Официалната позиция на БАН и ИБЕ признава три книжовни варианта на българския език – официален български в Република България, банатски в Румъния и македонски в Република Македония (ЕБЕ 1978: 4). В края на XX и началото на XXI в. обаче се правят опити за създаване и на други регионални книжовни норми, каквато е т. нар. „помашки” език в Северна Гърция, който също като „маседонския”, не се смята за български от създателите си, а и българските учени имат крайно отрицателно отношение към него, вместо да го възприемат като средство за избягване от турцизацията на българите мюсюлмани в Северна Гърция. Чрез официализирането на един български книжовен език в България в края на XIX век, опиращ се на ограничен брой български диалекти, извън неговата сфера остават цели райони и диалекти като Софийско, Северозападна България, Родопите, Хасковско, да не говорим за региони извън територията на страната, например Беломорска Тракия и Бесарабия. Затова е естествено по тези места интелегентите в различна степен и с различна цел да се опитват да използват родните си диалекти в литературата – като своеобразна компенсация за невключването им в сферата на официалния книжовен

език. Този процес не е нов и даже на места се заражда още преди началото на борбата за създаване на единен книжовен български език.

За разлика от историците на новобългарския книжовен език, лексиколозите (Бояджиев 1986: 124-133), стилистиците (Маровска 1998: 113-115), диалектолозите (Стойков 1993: 368-376), та дори и историците (Иванова 2016), са по-благоклонни към *писмено-диалектните* му *форми* (*диалектите, на които се твори регионална литература*). Стойков (цит. съч.) обръща внимание на използването на диалектизмите в художествената литература, особено от автори като Стоян Ц. Даскалов, Тодор Г. Влайков, Михалаки Георгиев. За последните двама Стойков (пак там: 374) изтъква, че те на практика пишат на родните си пирдопски и видински диалекти. Други автори – Елин Пелин (пак там: 375), използвали диалектните елементи само за постигане на комичен елемент в произведенията си. Тази тенденция силно се преувеличава от някои изследователи социолингвисти, които гледат доста несериозно на явлението – за Михаил Виденов (Виденов 1990: 80) опитите да се пише на диалект от Елин Пелин, М. Георгиев, Т. Фомич (псевдоним на Т. Измирлиев – б. н. – Илиев, Петков) са просто езиков шарж, с изключение на Т. Г. Влайков. Както ще се види по-нататък, това твърдение е доста далеч от истината.

Доста подробна библиография за диалектните особености в езика на отделни български писатели (Петко Славейков, Добри Войников, Васил Друмев, Петко Ю. Тодоров, Т. Г. Влайков, Ст. Ц. Даскалов, Венко Марковски, Крум Григоров, Николай Хайтов и др.) може да се намери у Стойков (1993: 376). Но и тя е оскъдна в сравнение с представеното в предстоящата да излезе от печат спомената монография (Илиев, Петков – Под печат), което надмина многократно дори нашите очаквания.

Създателите на литература на родните си български диалекти си поставят различни цели, а родените изпод перата им текстове имат различна съдба. Най-амбициозни в целите си са тези, които се стремят към изковаването на нови книжовни езици, различни от езика майка, какъвто е случаят с македонската норма на българския език (от гледна точка на българистиката в България) или с помашкия в Северна Гърция. Логично е при тях да има стремеж за създаване на високохудожествена поезия – както е при македонца Венко Марковски, а при авторите, които просто разнообразяват творчеството си с произведения на роден диалект, най-често стремежът наистина е да се постигне комичен ефект, както е например в разказчето *Ветър* на Елин Пелин (Дограмаджиева, Кочев 1991: 87; Стойков 1993: 368-376). Но това, че дадено произведение е писано на диалект, не изключва използването на диалекта със сериозни намерения от различни автори – красноречив пример за това са, да речем, родопските творци Манол Карапетков и Ангел Шеев, у които хуморът също заема полагащото му се място, наред със сериозните теми. За творбите на втората група автори (които нямат за цел създаването на нови книжовни езици) като цяло е характерен стремежът към внасяне на регионален колорит в художествения текст и борба за оцеляване на родния говор под натиска на книжовния език. Йорданова (2016) цитира диалектоложката Ана Кочева, според която, конкретно във фейсбук групите, за които ще стане дума по-нататък, хората се обединяват не защото това е някаква мода, а по-скоро за да задоволят нуждата си да комуникират *по нашенски* на диалект. А един народен будител от Банат направо зове своите земляци: *Sabudét se brájće! Májcina jazić ij u opasnust* (Стойков 1950: 69).

Иванова (Иванова 2016: 171) прибавя като мотиви за писане на диалект и чисто комерсиалната страна на въпроса, както и европейската практика да се толерира литературата на местни диалекти. Последното обаче едва ли би могло да е стимул за огромната част от разглежданите тук творби, написани много преди да се заговори изобщо за подобни европейски практики, да не говорим за някакви сериозни намерения за „правене на пари“ при повечето автори.

Двама родопски бардове: Манол Карапетков и Ангел Шеев.

Различни са и резултатите от опитите за създаване на художествена литература на роден диалект. Едни от тях, независимо от недоволството на интелигенцията в метрополията, се издигат до нивото на самостоятелни книжовни езици (като скопската книжовна норма), други съществуват като регионални норми (банатският български) само защото се говорят от доста ограничен брой хора, а трети са обречени на забравя, бивайки изместени от книжовния език (повечето от разглежданите в статията варианти) или от други езици (гръцки в Пловдив и други места в България през 19 век; турски в Североизточна Гърция в наши дни). Сега за създателите на писмено-диалектни литературни форми, освен публикуването на книги, речници и функционирането на периодичен печат, както бе загатнато, вече е характерно и навлизането в интернет пространството (форуми, фейсбук групи) и опитите за използване на езика в ефир (като новини на „помашки“ език по гръцкия Канал 6³).

Всяка новопоявила се регионална писмено-диалектна езикова форма, чиято цел е да се превърне в книжовна норма, още от времето на Черноризец Храбър, през Паисий Хилендарски до помаците в Северна Гърция, се нуждае от свой манифест и обосновка. Паисий, например, чиято *История славеноболгарская* поставя началото на новобългарския книжовен език, включва в началото на своята „История“ Предсловіе къ хотещиѣмъ читати и посляшатѣ написанаѣ въ іѣсториичѣ сию, в което казва на читателите си:

Вънемлите вѣ читатели и слишателѣ роде болгарскѣ кои ревнѣете вѣрствѣете по своего рода и по свое штечество болгарское и желаете разѣмети и знати извѣстно заради своего рода болгарскаго и за ваши шѣи и премѣи и царѣве и патриарси и стѣхъ како са испрво поживели и преишли и потребно и полезно естѣ да знаете извесно

³ Вж. *Habereve na pomatsko* (youtube.com).

деАніа ѿѣъ вашихъ како що знають сві дрѣги родовъ и ѳзици за нїхенъ родъ и азикъ ... (ХИНБКЕ 1978: 47).

Настоящата работа е посветена именно на изследването на различните български писмено-диалектни форми, които се проявяват във времето и пространството.

2. ПИСМЕНО-ДИАЛЕКТНИТЕ ВАРИАНТИ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ВЪВ ВРЕМЕТО И ПРОСТРАНСТВОТО

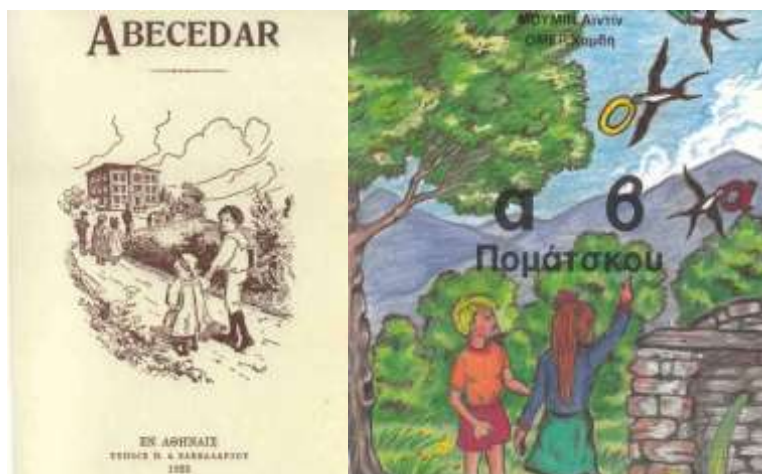
В предстоящата да излезе от печат в скоро време наша книга (Илиев, Петков – Под печат) много подробно и илюстративно са описани авторите и техните произведения, писани на диалект, из цялото българско езиково землище, придружени от снимков материал, и е посочена обемиста библиография. Поради ограничения в обема тук само накратко изброяваме по-важните представители на *нашненската литература*, както я наричаме, въвеждайки в употреба този термин, като в приложенията се дават и няколко образца от нея.

Литературата на българските павликяни (по-късно католици), освен произведения на латински или илирийски, съдържа и редица произведения на български павликянски диалект: от *Bulgarsko zaropismo* – преправка на *Царственика* на Христати Павлович от Отец Едуардо от Торино, до краеведските произведения на Николина Стоянова от Житница, Пловдивско, и богатата книжовност на банатските българи.

Литературата на македонски диалект, издигнат до ранга на книжовен език в югославската федеративна република Македония, се предхожда от опити за създаване на подобен език в Гърция още през 1925 г., а в България през 1928 г. се появява на македонски диалект трагедията на Войдан Чернодрински *Македонска кървава сватба*. По онова време пише на македонски и Тома Измирлиев (който бе споменат по-горе), брат на Христо Смирненски. За егейските български бежанци в Полша след Гражданската война в Гърция от 1946-1949 г. излиза вестник *Демократис*. Много още може да се каже по този въпрос, но тук ще се ограничим само със споменаването на написаната от езиковеда Благой Шклифов художествена книга на стилизиран македонски диалект *На кол вода пиехме*.

В българския Среден Запад също е създадена богата писмено-диалектна традиция. Наред с Елин-Пелиновите разкази от цикъла за Пижо и Пендо (например *Ветъро*), може да се отбележат някои трънски автори като Гочо Тасев, Атанас Атанасов или М. Симов. Съществуват и преводи на трънски – примерно на приказката *Снежанка и седемте джуджета* от Братя Грим. Най-новият „хит“ от региона, но не толкова успешен като език, е романът *Чамкория* на Милен Русков.

Назад не остава и българският Северозапад, откъдето е Михалаки Георгиев, който обаче има и редица съвременни последователи: „торлашките“ писатели Г. Костоудинов (някъде изписван и като Костадинов, ако не е печатна грешка) и Стоян Николов-Торлака, Петър Бърчев от Ново село, Видинско, или съставителя на сборник с готварски рецепти на диалект Цветан Дочев (Дедо Скръц) от Враца.

Издавани в Гърция помагала за македонските и южнородопските българи.

От Балканско-Средногорския регион, откъдето са Софроний Врачански, Тодор Влайков и Чудомир, могат да се покажат редица по-нови автори – разказвачите Петко Китипов от Енина, Казанлъшко, Иван Танев от село Партизанин, Чирпанско, Дида Гемиджиева от Панагюрище. На стилизиран котленски диалект е написан романът *Възвишение* на Милен Русков.

Интересни попадения има и от Североизточна България – Христо Герчев от Шумен, Джузепе Марков от Добрич и др. Имахме късмета да попаднем и на самородни народни разказвачи (като капанката Николинка Ангелова от Разградско), които не са публикували творбите си, но откъси от тях ще покажем в пълната версия на това изследване.

Прелюдия към несъмнено най-богатата на *нашенски* творби област – Родопската, представляват авторите от Асеновград и Хасково. Тук ще споменем Хр. Даскалов, който в един свой разказ ни е оставил безценен образец от станимашкия градски говор от трийсетте години на 20 век, и няколко хасковлии – като Атанас Велчев, Констанца Хаджидемирева, Павел Одаджиев и други анонимни творци, чиито издавани в хасковските вестници от първата половина на 20 век творби са събрани в сборника *Шегата настрана*. В село Крепост, Хасковско, пък живее още една родена за писател народна разказвачка – Димитронка Добрикова, която засега само устно разпространява творбите си.

Най-многобройни и най-оригинални като език са родопските автори. Много от по-късите произведения (разкази и стихотворения) са публикувани на страниците на списание *Родопи*. Известно е, че Николай Хайтов често използва в произведенията си образци на родопския диалект. Но в това отношение той отстъпва на редица други родопски автори. Сред всички тях трябва да се изтъкнат драматурзите Петър Маринов от село Проглед, Смолянско (автор на пиесата *Женят, пък не питат*), и Ангел Узунов от Ракитово, Велинградско (създал пиесите *Нишан* и *След нишана*), разказвачите Тома Попратилов-Садукей от Смолян и Станислав Сивриев от Златоград, както и поетите Ангел Шеев-Шею от Чокманово, Смолянско, и Манол Карапетков (Нольо Бахтярски) от село Славеино в Североизточните Родопи.

В интернет пространството пък е много популярна *селската поезия* на Маргарита Панайотова (Калина от измисленото село Кратунци). За съжаление не

разполагаме с автобиографични данни за тази авторка. Образци от писане на диалект се намират и при българите в Бесарабия. С това ще завършим този кратък обзор, който ще бъде продължен обстойно в очакваната в скоро време монография.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Творбите, писани на диалект, имат пълноценен живот и продължават да се умножават, а при една по-системна обиколка из библиотеките на десетките малки градчета от типа на Панагюрище или Стрелча вероятно ще се намерят още много безценни произведения, наред със споменатите тук или в предстоящата да излезе монография. Но нека и след нас търсенето и анализирането на подобни материали да продължи. Ние ще се опитаме обаче да потърсим причините за това, както се оказва, толкова широко използване на диалектите в литературата ни. Както подчертава Керемидчиева (Керемидчиева 2016: 81), за разлика от споменатите в началото на изследването скептици, българските диалекти (по-точно произведенията, създавани на диалект) са много повече от литературна екзотика. Бихме могли да добавим, че обемът на романи като *Възвишение* от Милен Русков (408 страници) или *Северозападен роман* на Стоян Николов-Торлака (312 страници) съвсем не би могъл да се вмести само в рамките на екзотиката, както би могло да се каже за разказите на Чудомир или Николай Хайтов. Според Керемидчиева (Пак там: 77), впечатленията от проучването на наша и чужда художествена литература и на интернет сайтове и форумите към тях показват, че в началото на XXI век носителите на диалекта се гордеят с него, вместо да се срамуват, макар че често го използват като проява на стилистична екстравагантност (вж. и Родопски сладкодумци 2003).

Но причините за употребата на съвременните писмено-диалектните форми на българския език според нас имат много по-дълбоки корени. Те представляват предадена през поколенията *нашенска* родова памет, преиначена дори до нивото на ниския стил и хумористичния жанр, по същия начин както мисловното възприятие на исихасткия монах от XV век и езиковите му похвати са се предали видоизменени чак до поетите ни символисти от първата половина на XX век (вж. Добрев 2005: 209-231). Старите представи за принадлежност към някоя локална, преднационална, *нашенска* общност са се трансформирали в оръжие срещу глобализацията и в стремеж към запазване на самобитния местен диалект (още от времето на католическата книжнина в България до съвременните родопски, хасковски и прочее автори), използвайки го в литературни форми .

Средствата за това обаче сега са съществено по-модерни – освен създаваните от местен патриотизъм речници, съвременният *краелюбец* разполага с вестници (*Каунь*, *Дръмшенска гордос*), хумористични клубове (Клуб на хумористите от Хасково, клуб *Звезек* в Смолян) и интернет сайтове и форуми (*severozapad.org*; *torlak.do.am*; *potak.eu*; *Аз говоря на родопски диалект*; *Хасковски чешипти и звезеци*; *Хасковско-български разговорник*; *Хасковски диалект*; *Резерват Севериозапад*; *Абланишки думи, изрази и пр.*; *Хумор от Банско и околия* и др.). Съществува тенденция лека-полека комуникацията да се прехвърли в интернет.

Макар че за повечето от локалните книжовно-диалектни норми поне засега няма повод да се говори като за начало на създаване на поредната регионална небългарска писмена норма – конкретно за Северозападна България вж. В. Иванова (Иванова 2016:

173-174), самият факт, че някои писатели използват псевдоними като *Торлака* (Стоян Николов), а други изрично заявяват: *Ми смо си ми – Ние сме си ние!* (Петър Бърчев от Ново село, Видинско), с което искат да покажат, че дори да нямат намерение да стават нещо различно от българите, те си имат свое локално *нашенско* самосъзнание. И можем спокойно да добавим, че са творци на *нашенска* литература.

Освен всичко казано дотук за причините за поява на писмено-диалектната ни литература, по отношение на художественото майсторство на авторите можем да добавим, че, наред със закономерния процент от наивно пишещи автори, много от упоменатите тук родопски, турлашки и прочее Чудомировци толкова умело си служат с перото, че заслужават вниманието не само на езиковедите, но и на литераторите.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1: Асен Босев – *Мимето* – превод на банатски диалект (взето от предаване на радио Тимишоара)

*Имат си м̀ами и т̀ати мумьиче, / за н̀и, с̀ам за н̀и се ш̀ота, се тыче.
Кач̀а у град̀инче цв̀ети бригд̀сват, / с̀ато му д̀ават, ут с̀ато куп̀уват.
Б̀аба му б̀ька у с̀еитата д̀еба, / т̀ато му д̀ава, н̀е ког̀а тр̀еба.
М̀амика д̀уе чурб̀ата гур̀еишта, / М̀ими – крал̀ица у т̀ейната к̀аишта.
А М̀ими, г̀а вьди чорб̀а да и с̀очат, / над̀уй се, уч̀ите и м̀ай да иск̀очат.
И п̀очне да тр̀опна, да в̀ика, креш̀ти: / „ Чорб̀а не ме тр̀еба, из̀еш си й̀а ты!”*

Приложение 2: Георги Костадинов – *Турлашки свят* (от книгата му *Турлаци-веселяци*):

*Ми смо се родили тук турлаци,
И смо свите до ед̀н юнаци.
А на работуту кви смо луди,
Свеки ко ни види, све се чуди!
Миньоре су ни половин мужьете.
Работе много и по градовете.
Па да не ви разправам за женете!
Цел д̀н не дигу се из килимете.
У свеки дом – магаре и овца
Кокешки, прасе, куче и коза.
Кога работимо, се не сегуемо.
По некога се случи, та се пиуемо.
А седнемо ли на по чацу, две,
На третуту се носи и мезе ...*

Приложение 3: Петър Бърчев – *Ми смо си ми* (от книгата му *Куде и да смо, ми смо си ми*)

*Кь су б̀ьж̀али наши новосел`ане у Влашко – су б̀ьж̀али, ама даскал Денкьов̀анов у нигд̀ву „Историю за Ново село” кажувь, кь п̀очь су б̀ьж̀али конто нас вл̀асе от нини чокде, отколко н̀аши от турци. Затд̀и у новоселски има байа вл̀ашк`е вр̀евь.
Има и коджис̀имите ср̀пске, па т̀урске, грьцке и кви ли н̀е и откуд̀е ли не. Той гь напишал кокод в̀лиде и Максим Младенов у нигд̀ву кн̀игу „Говорьт на Ново село, Видинско”.
Ама си й̀ма и байа н̀ашь убьвь вр̀евь, новоселск`е, кои нигд̀м и н̀ема.*

Приложение 4: Цветан Дочев – *Ютика с боб и празни* (от книгата му *Рецептите на Дедо Скрьц от градо Враца*)

Оно за негово Величество Врачанино, па и за Северозападнийо човек, едно от най-важните неща за яденье е бобо, лебо, празийо лук, юतिकите.

Една от най-лесните и благи ютики е таа с боб и прازی лук. Я от дете съм ял такава ютика. И много я аресвам. Праа гя, къ гя пра(в)еше дедо. Ма неко път гя попроменям. Дотурам некой нови неща ...

Приложение 5: Дида Гемиджиева – *Театро* (от книгата ѝ *По панагюрски*)

- Къдя одиш, дядо Орешко?

- Тъдява съм. Оти питаши?

- От три деня не си са вясвал. Дека се запиля?

- Остаря, Димо, а се на кестерме гледаш. Ша та чукнат моите лазарника, ша поумнееш. Не са сарди, че та нагрибям, ама не си в крак с обществените работи. Суо и сураво са събра тиа дни в читалището, а ти си киснеш в кръчмата.

- Що си нааросан, дядо Орешко? Що е станало? Сичко си е по старому. Чу са в събота по икиндия някаква тупурдия откъм чаршията, ама немаше пушкालета, та си рекохме: сватба ша е. То свадби цо сме ги гледале и тупане слушале! Кам театро с войскъта пред Войнишкия паметник и на Маньово бърдо, да дода, а то – някой си филанкидиджия са жени. Що да гледам?

- Ахмак си, Димо! Театрото беше в читалището. И то три вечери подряд.

- Ама верно ли? как не сме се научиле? От това пусто лъокане изпуцаме световните събития. Кажи да чуем!

Приложение 6: Иван Танев – *Без зеле закъде?* (от книгата му *Земни работи* – с благодарност към госпожа Станка Стоянова)

Някой може да е на друго мнение, ама аз държа на мойту, че една къща без зеле през зимата я пиши за закрыта. Ние, селачите, без друго можем, ама без зеле сме за никъде. Ще речеш: „Защо?“ Ми хубуу де, направи си сметката самичък... Жа доди време да се колят прасетата. Как жа нагостиши най-първом коледарите си? А кол'да без осмянка кол'да ли е? А осмянката без добре втасало зеле осмянка ли е? Става ли изобицо осмянка? Не става! Накъде жа вървиш тогава, та питам аз? Сняг паднало, хората си имат свои планове, зелето им трябва за тяхната си кол'да, а ти ж' идиш да им тропаш на вратата... И да просиш един вид: „Дайте ми от ваш'то зеле в заем, че догодина жа ви го върна ...“ Някой по-зъбат Омуровец няма да издържи и жа ти го рекне, без много-много да мисли: „Да ти дам зеле ли? Че тази есен през село не можеше да се мине от зеле, бре! Къде ти бяха наврени ръчичките, та не си си направил кисело зеле, бре? Нямам кисело зеле за даване в заем.“

Как га виждаш ти тази картинка, а? Виж, ако не знаеш как се налага зелето в каца или в пластмасов бидон, как се нацепват и нареждат зелките, колко сол да им се сложи, как да се претака, за да стане вкусна армията и тъй нататък, виж, тук всеки, който и комишия да попиташи, се жа та упъти ... И ти жа имаши кисело зеле и жа избегнеш притесненията за коледата... Та как си я представяш ти такава една работа, къща без зеле в селото ни? Ами чи, ако се случи само в една къща такъв пропуск, ами чи това жа даде голямо обществено отражение, жа има приказки, майтапи, че и до подигравки може да се стигне билиям.

В Омурово по тези въпроси няма лабаво. Ами ако всички, които колят прасета, плъзнат из село, задумкат по вратите и завикат: „Дай ми кисело зеле в заем да направим осмянката, чи догодина жа ви го върна...“ Представяш ли си какво ще се получи?

Без зеле по кол'да в Омурово сме заникъде ...

Приложение 7: Христо Герчев – *Сценки из живота на V-та милиционна рота* (от книгата *Смехът на Христо Герчев*)

Особен интерес обаче възбужда у момчетата Иванчо от I-ви взвод, който предния ден минал през Ченгел и дочул, когато един смядовец държал „сказание“ на събраните дружбаши. Карат го да възпроизведе чутата реч и той почва: „Другаря зимнедялци, виш трябва да знайти зъ къко сни съ збрали ний тукънкъ ъс тес тюфяци и криваци. Зъ къко? Амъ преди дъ рикъ зъ къко, ши кажъ: Дъ жювей зимнидялскию суюз! Викайте де!

(Взвода вика: „Да жювяй!“).

Другари зимнидялци, ний толкузек вряме таквозвахми е съ борюфми съ инъквами на влас, пунеже ний сни заслужили да управлявами народувластиеето. Нашиоф Сандю Стънболийски 3 години гу тъквозвахъ чияяку по ханузете, чи им мътел удатъ, амъ той заслужил млогу на народу. Да жювей!

(Взводът вика: „Да жювяй!“).

Сиганка тяз автумунисти искът дъ ни земат властта, кувяту сми булиинство и ше ги управлявами 40 години. Къ цяло дъ им е дадем? Дей тя, квай тя е, ба? Другаря, туй синкуту бютюнь гу праेत блокарите, гражданята, бей! То туй те, то касабенята, то ора ли съ е, ба? Ора ли съ? Тяф ний ги раним. Тяз капитаня, тяз кукуня, тяз дунбазя, дету едат белите франзели, тяф ний ги раним. Долу капитанята, долу думбазята, тяф ний ги раним!

(Момчетата викат: „Долу!“).

Туй уйнити те ни ги докаръвъ, риквизиръвъ наще куля, да озет пак наще ичимя, ъс нашите биуля, ъс наще коне и дъ съ гездирдисвът пу късъбите. То оръ ли съ ба, да исплутират наще нивя, да лижѐт на наще гърбя, да смучат наще путя, а? Ква й тя? Дей тя?, А?, А? ... Те и госпуде забраюфа, исплутация голяма, бей! Ино вряме чумберите колку пари бяфа, сига колку? Пък думат икину бил скъп! Скъп зер!

Станбулийски бил харчел из чюздите държеви пари за гъйот гездирмя! То ни е вярну, кувету, пунеже той такознак е да сми приетели с чюздите държеви, за борджуфте ни дъ съ малку и веки уйни дъ няма. Той се съ труди чияку за народу ...”

Приложение 8: Джузепе Марков – Зима (от книгата му Тъкани думи)

Пу икиндия туряфми на улоити зайре да ядят. И ний са куртулисафми край синията и са наядафми с фасул чурбъ и кисъл пипер. Сетнека се примъкнѣфми край кюмбята, да ни й топлу. Тугива тети ми реке:

- Негуле, га пураснеш, ши прудадеми на майка ти алтънти, дету дунеси зестра, га са уженихме, лека й прѣст. И ши купими два убави айгъра, кат дугани. Ши купими и ина перена, многу писана талига. И ти ши одии по зборуфти да са тамазлии с ергенята и мумити. Ей ... кеф! Ши са фукаши, фукаши! Ама пумни ми заръката! Тугива не бъди писюр и михлюзин кат Грую, на учинайка ти! И на дрѣтите ора винаги праи икрам! Бъди уважителен и хрисим!

- Га дой тва време, бе тате ... – рекаф. – Хайде холан и възгаеч! То ... кулай време дотугива!

- Гаче утринка ши доди! Времиту фрѣча, ба! Ква му й рабтата. Я, кума иди дунес малку дрѣва, чи огина, глей, сгасна. И курдисай вратцата на курничету, да не улези някуя гад, я пор, я лисана, да издави гадинити.

Фтидаф и нудпряф вратцата на кукошкити с ина дибела кюския, награбиф идин куджак сухи цепеници изпод сайванта и ги туриф до кюмбята за през нуцити. Сложиф на огина два едри кютюка, да държат и да ни й топлу. Сетне се капичнаф на перината и се завиф през глава с чирджету.

На заранта га станаф, ублякаф си пътурити, туриф си навцата и цѣрулити и излязаф на сундурмата. Змиф си ушити и мутрата с убав бел снег, за да съм здраф, а не кекаф. Тети беши на дора и фѣргаши фѣшкиити, туй дету гувеата гу сират. Га ма удя, ми рекна:

- Кума, кума, Негуле, да ти хората няцу! Га втиваши на школуту, да убличеш кибету, ямурлука, де! Да н ти й студену. Чуеш ли?

- Къ ша гу ублика, ба тете, – рекаф. – Лани сички ми са смя. Викаа, чи съм приличал на мечок!

А той ми рачи:

- Ба, Негуле, стани мукаят, ба! Ти глей на тебе да ти й топлу и убау! Тигли им ина майна на сичкити и си глей кефа! И бъди фудул, Негуле! Дори да ручаши армеена чурбъ, на другите рачи – ягнешка е! У живота саде фудулити виреят! Саде те стават гулемци, нихната мамица! Гулемей са и ти! Я, колчав мъжсага си станал!

Тъй ми рачи тети, а той е най-вѣрлу умин!

Приложение 9: Атанас Велчев – Сва не е на майтап, нит за джумбуш (от книгата Шегата настрана)

Асковлия съм от как са прѣкнах на со свят и бендисвам моя град, ама за речете за ко? Закото дядо, баба, баца ми и майка ми са от нега, демек от цѣденка. Жувяли са на пъна на града, до църквата „Света Богородица“, а сетне си направили къща ут кирпич и там от малък съм са фиркал с апашите от маалата и сме играле на апаше и стражаре пу диретата на оструф Куба. Така му икаха на нашия сукак. А сегинкана цялата маала й икат квартал Оструф Куба. То, в нва време, беше иннѣ маала, еша й нямаше на хайван пазар, закоту от двете страни имаше анни длибоки дирета, квето отпреди са събираа в анно дире и га започваа да са тупят снеговето или га заваляваа дъждовето, текваа анни такъи оди, та замязвахме на оструф и га нимоши да прибѣлташи до в къщи, закоту тогаа нямаше асфалт и трутуаре, ами кал до коляньта, саде кълдърѣм, га стѣваш пу него, каменѣто са клатят и га

са хакнеш в калтъ, цял са убарачваши и ставаши мус-мундар. Га са покажих на вратътъ, мама ма цапардосваше пу суратя и ма праеше на серсем, га почни да ми ика: отъ съм одел кат замаилкъ и съм си напраил дрехето зян-зебил от саа журканица, закоту други нямаф и тя ми рукаше, чи за тръгна дюби-дюс гол утре на училището и даскалицата цяла да ма изфирка. Хората тагава, га ма питаха къде жувеем и га им казвах, че сме на острюф Куба, сички икаха: „Ай завълъ” – и ма оплакваа, че сме биле на баиря и щели да на издът вълцето и нямало кой да ни бере гайлето ...

Приложение 10: Констанца Хаджидемирева – Придумка (от книгата *Шегата настрана*)

Ивох, бре мъжо! Какъи са те наште рапти? За мъ каиши ли за ко са цупиши и за ко съ са уклюмал, гачи са т клѣфтали фитурьте? Слйшай сйге ко за тѣ река: Ти га съ са изучил за фершел – хубу. Синътъ га са изучи за инжилер и тва хубу. Ко та гелъпи тебе сйге, ша мъ каиши? Чи тѣ е хубаф сина – хубаф е? Момата хубаа лѣ е? – хубаа! Амѣ чи ко тугава? Отъ така са ядеш и отъ е то турмоз? Ти знаиши ли майка хни кък ги е утчувала те две дѣщери? Саминка, ей сам саминка! Мѣжът хѣ умря, га са найде мѣнинката. Пѣк беше хубаица... Моеше лѣ да са ужени? Моеше... Ама кой мѣж ти зима жена с две дѣщери? Никѣф мѣж тва нѣ гу праи. Отъ кък са гледат три женски ни знаиши, отъ имаш саде адин син, и толку ...

Приложение 11: Павел Одаджиев – На дернекя (от книгата *Шегата настрана*)

Ноа петѣк, сесро, бяхме съ сбрали на дернекъ при Малюица. Квя преде, квя чепка вълна, квя журапе плете и съ лаховаме. Млогу время съ лаховахме и са смяххме, начи, а га по аннѣ сарѣ дофтаса Вана – лель Савинта снѣхѣ. Премениена с нова фуста и китка над ушото, носи пълна бухче с дрйпе в аннѣтъ рѣкъ, пѣк в другѣтъ – адин млѣт, хубуу фтасал каунѣ. Устаи бухчетѣ и кауне до дудѣтъ и още не сенналѣ, га утори аннѣ уста... – клепи, та клепи Наса – етървѣтъ съ. Шукадар думи надума. Не арнисва мъ. Амѣ ко ни е сторила – тѣ млогу хойкала, предѣ да гѣ земи Кирю, тѣ мързелиу момиче билѣ, тѣ биля брѣктисала ут адин зангои – въртоглав стар ергенѣ и най-сетне съ заврялѣ на Киря... Ама, девекелѣ си хортува мъ. Ич съ нѣ скитасва. Чи хѣймнѣнѣ, чи сукак сютюртия билѣ. Ивѣ-ѣ-ѣ! ...

Приложение 12: Манол Карапетков – Животяс върви (от списание *Родопи*)

*Животяс върви, животяс са крата, пѣк ти са напинаш за сва и за нва.
Кутиши децата, тербьосваш жената и фсякакви други диньоски бална.
Животяс върви, животяс са крата, пѣк ти казандисваш и коици градиши.
И сичку да знаиши, и сичку да можииши, и фсяк да съсятияши, дуде са фсамииши!
Животяс върви, животяс са крата. Какво ли ша бодя ут туѣф занапреиш?
И лѣоку, и лѣосну, и драгу, и балну, дуде са находаши, дуде са прустреиш ...*

Приложение 13: Ангел Шеев-Шею – Стрику Васил (от книгата му *Усмивки ... Въздишки*)

Бамбашка чияк беше стрйку Васил. Какво ли му бе не минѣло приз главѣна, ала все ша найдеше начин да стори някъв зевзеклѣк, да подаде буднѣ, да уплаиши дѣте, да стори жумбии. На времето са ходили дѣлъгере на гурбетѣ, та и той оставил млада нивяста с мутѣко дѣте и торнал по Чирпанско кѣици да гради.

Стрику Васил казваше, чи знае за кутри дѣлъгерин е измислена родопската пясня „Тѣрнал Тѣдѣю на гурбетѣ да иде”.

Само, чи нема да ви кажам кой е и от Чакманово или от Аламидере е, оти да му ни „подѣбвам афторитетѣн” ...

Приложение 14: Ангел Шеев-Шею – Монолог на Жулиета от Дуньово (от книгата му *Усмивки ... Въздишки*)

Ага та видѣям, все ми прималива. / От баирян ти са вращаши с твар дѣрва.

И криям са зад ѣйкована слива / и руках та, пѣк ти са ни узва.

Със сѣлзи тѣрчам в кѣдишкян да са мѣшина, / поплакъвам си на две, на три.

Страх ма е бубайко да не слуша, / чи може кѣлян пак да му вазврѣ.

*С бубайка ти наплетаха са здраво, / попоржиха жихан мильлеть.
На вайшен жинс и коте си не дава! / Какъв е соя пусти мой късметъ!
И солзисе във грйшкаса ми капят. С рипта ма залисват, със изметъ.
От сяя пусти тятъкови хасаня / живдътяс ми е бално и изеть ...*

Приложение 15: Ангел Узунов – драмата *Нишан* (Ръкопис – с благодарност към читалище *Будилник*, гр. Ракигово)

- *Щу праите, мари?*
- *Щу праиме, моабетъ си праиме.*
- *Ва чухте за Гинината щерка?*
- *Та за тузи ни бешен моабетът.*
- *Ва е в собута?*
- *В собута.*
- *Ми ша идем.*
- *Мен ма е страх. Шандьо е много шантав.*
- *Кой га пита Шандьо, мари? Гина, квоту каже Гина, тузи ша е ...*
- *Ми ку ма пратьот, и ес ша иде. Айдаде да вървим ...*
(Влиза момъкът)
- *Щу праите тука?*
- *Моабете си праим, щу праим ...*
- *Вее тука си праете моабете, па ората раззее шикерът.*
- *Ти май нецу са базикаш?*
- *Мба, базикам со, ма иди виш на „Баракът” дават шикер с купонете от ноември.*

Приложение 16: Бай Ганьо Буджашки – фейлетонът *Уважаемый тувариш главны редакторе Нико Стоянов!* (от вестник *Родно слово*, Кишинев – с благодарност към колегата Васил Кондов)

Да ти кажа ли кой то туй българцка анатомия (вместо автономия)? Ела ми на гости по Колада или Великден, че да видиш кой то анатомия! Теглиш му на прасету идин немски штик в гръцмуля – оттук са начева анатомията! Усмянката, бахура, салтисона и луанките – туй е най-хубавта българцка анатомия! Пък да ти кажа ли който българско-гагаушка анатомия? Га ми доди мойо кумец, той гагаузин, чи га седним на пълната маса, ачи пием „бир филдэжян кырмоызы шарап (чашиа червено вино) – тугас да видиш ти българско-гагаузка анатомия! Вчера са сбрахми у бай Дамян в мазата и кату са насвяткахми, тос важен пулитически вапрос гу убсудихми. Никуй ни са изказа за! Сал Коста Магариту, той беши душел по-късну и испи на два стакана по-малку – сал той нешту измърмори, ни му разбрахми, нешту куту, „Не за ваити искуфели глави таа рабута, има грамутни българи, нека мислат.” – ама аз категорически ни сам сугласян. Каде й тугава димакратията? Ад можеи млогу ни утбирам ут палитика и халис да ма питаши кой тва анатомия, ни гу знам, ама сам против и на учени глави не вярвам! Колку са на лэгали и пак ша на излэжат куту ништу. Ас другу май кахэр, туваришч главный редактур! Ко ша прайм, куту руснака си утива, пэк кой жа доди на негууту мясту ни знам. Кой жа на владей? То халис да ти кажа и боливикити ни са китки за мирисани, изпоизмориха ут глад ф сорук шестата гудина пулвина свят. Ама и румэнеца ку доди, брате, пак не бива! Бияха на куту дубитэци. Ама коту беши, беши. Ни са за фаляни не йнити, не другити.

Приложение 17: А. Белчевичена – *Сценарий за обред на сговора*, изпълняван от Твардишкия дворец на културата в Молдова (от книгата на Н. Тодоров – *Българите в Южна Молдова*)

Бабата. – *Булка, чула сам, чи Пенчухца Гаврилухта си гудила лапиту, пак сал наш Герги ходи пу сяденки и булка ни мой да си намери.*
Майката на Гергя. – *Ни зная како да думам – тя тэс рабута ни е сал за меня. Там трява башта му малку да гу стегни, веки втората гудина си кончи службата. Трява да гу женим, нема за куга да гу утлагами, да му берем с тейка му ядувете и кахэритя. Ша си доди Коста дувечера, чи тряба да трэгнувами двамата, нема ко да са надявами на хората.*

Башта му. – *Нема како да са разбираме, фред ну селу ходя бэчуви да права, сичкити хора ги зная и зная кой има даштяря за наш Гергя. За наша булка да ни стани. Не е баят висока и не е баят широка. Срамижливу мумичиту, дума нема за негу.*

Майката. – *Коста, чакай бе, куя й тя таз мума, ут далеч ли й или ут нашта махла? Ас си смятам, чи тя й нашта кумиийка насрешта.*

Башта му. – *Не е ут нашта махла, ам ут далечната край дулчету. На Русюх Пенча даштярята. Тя многу работна, срамижлива. Сам я заметял, чи колко по-стари хора минават, тя чака нэт да ни им мини, пэк сигишния младеж ша та пудбутни и нема да са убэрни. Тя ша й нашта булка – дету кажса ас.*

СЪКРАЩЕНИЯ

ЕБЕ – Единството на българския език

ХИНБКЕ – Христоматия по история на новобългарския книжовен език

БИБЛИОГРАФИЯ

Бояджиев 1986: Бояджиев, Т. Българска лексикология. Наука и изкуство. София. 1986.

Виденев 1990: Виденов, М. Българска социолингвистика. УИ *Св. Климент Охридски*. София. 1990.

Вълчев 2008: Вълчев, Б. От историята на българския книжовен език към теорията на/за книжовните езици. В: *Език и литература*. 1-2, 2008, с. 234-277.

Добрев 2005: Добрев, Ив. Българският език. *Slavia Verlag*. София. 2005.

Дограмаджиева, Кочев 1991: Дограмаджиева, Е., И. Кочев, В. Мурдаров, К. Димчев. Български език. За 8 клас на Средното общообразователно училище. Просвета. София. 1991.

ЕБЕ 1978: Единството на българския език в миналото и днес. В: *Отделен отпечатък на сп. Български език*. 1, 1978. Институт за български език. София.

Зографски 1858: Зографски, П. Мисли за болгарскии-отъ Азикъ. Български книжици. ЧАсть пръва. Книгопечатница на Д. Цанков и К. Мирков. Цариград & Галата. 1858.

Иванова 1988: Иванова, Н. Поетичната творба на българския книжовник Петър Богдан Бакшев *За двойната смърт на човека* (1638 година). *Старобългаристика*. 4, 1988, с. 92-102.

Иванова 2012: Иванова, Д. История на новобългарския книжовен език. УИ „Паисий Хилендарски”. Пловдив. 2012.

Иванова 2016: Иванова, В. Писането на диалект в началото на ХХI век – в национален, балкански и общоевропейски контекст (Върху материал от публикувани авторски творби, написани на използвания в град Чипровци местен говор). В: Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието. Юбилеен сборник. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”. София. 2016, с. 170-176.

Илиев, Петков – Под печат: Илиев, Ив. Г., Петко Д. Петков. За нашенската литература или за писмено-диалектните форми на българския език (Под печат).

Илиева 2011: Илиева, Л. Българският език в предисторията на компаративната лингвистика и в езиковия свят на ранния европейски модернизъм. Благоевград. УИ „Неофит Рилски”. 2011.

Илиева 2015: Илиева, Л. Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII век. В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”*. Том 53, кн. 1, сб. А. Филология. Пловдив. 2015, с. 28-37.

Илиева 2018: Илиева, Л. Открит е първият трактат върху българската история: Петър Богдан, за древността на бащината земя и за българските неща. В: *Balkanistic Forum*. 1, 2018, с. 98-103.

Иречек 1974: Иречек, К. Пътувания по България. Наука и изкуство. София. 1974.

Йорданова 2016: Йорданова, Я. Българи зад граница пазят диалектите ни чрез фейсбук групи. *Монитор*. 30. 09. 2016. В: <http://www.monitor.bg>.

Керемидчиева 2016: Керемидчиева, Сл. За престижността на диалектното. В: Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието. Юбилеен сборник. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов”. София. 2016, с. 77-81.

Маровска 1998: Маровска, В. Стилистика на българския език. I част. Университетско издателство. Пловдив. 1998.

Родопски сладкодумци 2003: Родопски сладкодумци (Анонимно). В: *Родопи* 1, 2003.

Русинов 1989: Русинов, Р. История на новобългарския книжовен език. Издателство на БАН. София. 1989.

Станчев 1990: Станчев, Кр. Отец Едуардо от Турин и българската павликанска книжнина. В: Atti del Quinto Convegno Italo-Bulgaro: La rinascita nazionale bulgara e la cultura italiana. La Fenice Edizioni. 1990, с. 169-181.

Стойков 1950: Стойков, Ст. Христоматия по българска диалектология. Наука и изкуство. София. 1950.

Стойков 1993: Стойков, Ст. Диалектизми в езика на художествената литература. В: Стойков, Ст., М. Младенов. Българска диалектология. Издателство на БАН. София. 1993.

ХИНБКЕ 1978: Христоматия по история на новобългарския книжовен език. Наука и изкуство. София. 1978.

ON MODERN BULGARIAN LITERARY AND DIALECTAL VARIANTS

Ivan G. Iliev, Petko D. Petkov

Plovdiv University "Paisiy Hilendarski"

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

This article treats the question of using Bulgarian dialects in literature texts. It is the first complex treatment of this problem and a part of a forthcoming monograph. The authors examine the reasons for this phenomenon, its history and geographical distribution. Interesting samples of such uses are given at the end of the paper.

Key words: Bulgarian literary language, Bulgarian dialects, history of the Bulgarian language.